

НА ДОПОМОГУ ВЧИТЕЛЕВІ-СЛОВЕСНИКУ

УДК 378.147:808.5

ФОРМУВАННЯ КРЕАТИВНОСТІ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ ЯК ЛІНГВОДИДАКТИЧНА ПРОБЛЕМА

Олена ГОРОШКІНА, доктор педагогічних наук, професор, кафедри української мови Гуманітарного інституту Київського університету імені Бориса Грінченка

Ольга КАРАМАН, кандидат педагогічних наук, професор, професор кафедри української мови Гуманітарного інституту Київського університету імені Бориса Грінченка

У статті на основі аналізу фахових праць уточнено зміст поняття «креативність майбутніх учителів української мови», окреслено шляхи її формування. Особливу увагу приділено врахуванню внутрішньопредметних, міжпредметних зв'язків у межах вивчення мовознавчих, мовленнєвознавчих фахових дисциплін, упровадженню проектної технології навчання, організації науково-дослідницької, експериментальної роботи.

Ключові слова: креативність, майбутні вчителі української мови, реалізація внутрішньопредметних, міжпредметних зв'язків, проектна технологія, організація науково-дослідницької роботи

ЕЛЕНА ГОРОШКИНА, ОЛЬГА КАРАМАН. ФОРМИРОВАНИЕ КРЕАТИВНОСТИ БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ УКРАИНСКОГО ЯЗЫКА КАК ЛИНГВОДИДАКТИЧЕСКАЯ ПРОБЛЕМА

В статье на основании анализа научной литературы уточнено содержание понятия «креативность будущих учителей украинского языка», обозначены пути ее формирования. Особенное внимание уделяется реализации внутрипредметных, межпредметных связей в процессе изучения языковедческих, речеведческих специальных дисциплин, внедрению проектной технологии обучения, организации научно-исследовательской,

экспериментальной работы. Определен креативный потенциал риторики, методики обучения украинскому языку, культуры речи и других дисциплин.

Ключевые слова: креативность, будущие учителя украинского языка, реализация внутрипредметных, межпредметных связей, проектная технология, организация научно-исследовательской работы.

OLENA GOROSHKINA, OLGA KARAMAN. FORMATION OF THE CREATIVITY OF THE FUTURE TEACHERS OF UKRAINIAN LANGUAGE AS LINGUO DIDACTIC PROBLEM

On the basis of analysis of professional papers clarified the meaning of the creativity of future teachers of Ukrainian language, determined ways of its formation. Particular attention is paid to the counting of interdiscipline, interdisciplinary connections within the study of linguistic professional disciplines, introduction of project technology training, organization of research, experimental work. It is shown that this leads to an active educational use of tasks aimed at the formation of creative abilities of students, including skills collate scientific information and its projection in the textbooks, the ability to adapt themselves in academic style under the age characteristics of students. Considerable creative potential has linguorhetorical preparing students ensures the formation of a complex skill: choose the right strategies and tactics aimed at harmonizing, performance interaction of the educational process, skillfully use pedagogical genres, to form an elite style of verbal behavior in all spheres of public activity

Definitely creative potential of rhetoric, methods of teaching Ukrainian language, culture, language and other subjects. Emphasized that professional direction Ukrainian language teaching methodology promotes student interest, and the use of design techniques while mastering this course provides creative development of students and encourage them to self-development and self-realization in various activities.

Keywords: creativity, future teachers of Ukrainian language, the implementation of internal substantive, interdisciplinary connections, design technology, organization of scientific research

Сьогодення формує запит на креативного вчителя, здатного продукувати цікаві перспективні ідеї, оригінально подавати навчальний матеріал, мобільно реагувати на виклики часу. Саме такий учитель зможе зацікавити учнів своїм предметом, забезпечити формування предметної й ключових компетентностей учнів. Отже, формування креативних здібностей учителів-словесників є надзвичайно актуальною проблемою лінгводидактики.

Проблему креативності розглядали психологи Г. Айзенк, Т. Березіна, Д. Богоявленська, Л. Виготський, В. Вишнякова, В. Давидов, А. Лук, Я. Пономарьов, С. Райх, М. Холодна, М. Ярошевський та ін. Особливостям педагогічної творчості присвячено студії Є. Барбіної, Н. Гузій, В. Загвязинського, І. Зязюна, В. Кан-Калика, Н. Кічук, Н. Кузьміної, М. Нікандрова, М. Поташника, С. Сисоєвої та ін. На креативній сутності професійної діяльності вчителя-словесника акцентують увагу Л. Базиль, О. Біляєв, І. Брякова, Н. Волошина, Є. Ільїн, С. Караман, О. Куцевол, М. Пентилюк, О. Семенов, В. Сидоренко, В. Студенікіна, Г. Токмань, В. Шуляр та ін. Однак досі нерозв'язаною залишається проблема виокремлення шляхів формування креативності вчителя в лінгводидактичному контексті. Ці висновки підтверджуються практикою: учителі вважають своїм провідним завданням підготовку учнів до ЗНО, не ставлячи за мету системний розвиток творчих здібностей учнів, працюючи в цьому напрямі епізодично. Як наслідок, є низькими результати творчої діяльності учнів, не відрізняються оригінальністю їхні твори. Не сприяє формуванню креативних здібностей учнів і велика кількість видань, що пропонують готові домашні завдання, тексти творів, переказів, орієнтуючи школярів на репродуктивну діяльність.

Завдання вищих закладів освіти полягає в тому, щоб підготувати вчителів-словесників, які усвідомлюють значущість проблеми, здатні використати власні креативні здібності в професійній діяльності, володіють методиками розвитку креативності учнів.

Мета статті: окреслити ефективні шляхи формування креативності вчителя української мови як важливого складника його професійної компетентності.

Аналіз фахової літератури засвідчив, що дослідники використовують поняття «креативність» і «творчість» як синонімічні. Докладне вивчення лексикографічних, філософських, психологічних, педагогічних джерел засвідчило, що ці поняття є близькими, проте не тотожними. Педагогічний словник тлумачить креативність як рівень творчої обдарованості, здатності до творчості, що становить відносно стійку характеристику особистості [4, с. 59]. Автори «Психологічного тлумачного словника найсучасніших термінів» визначають креативність як «здатність породжувати незвичайні ідеї, відхилятися від традиційних схем мислення, швидко вирішувати проблемні ситуації», зазначаючи, що «серед інтелектуальних здібностей вона виділена в особливий тип» [5, с. 210], творчість визначено «як психічний процес створення нових цінностей» [5, с. 539].

Отже, креативність – це базова здатність учителя-словесника, необхідна для розв’язання професійних завдань, здатність до творчості, створення нового, оригінального продукту, генерування цікавих ідей. Креативність визначає готовність ламати стереотипи, знаходити нові шляхи розв’язання складних проблем, тобто є внутрішнім потенціалом, що допомагає особистості успішно діяти, здійснювати ефективну самопрезентацію. Творчість – це діяльність, що передбачає розроблення нового.

Останнім часом у наукових студіях активізувалася лексема «лінгвокреативність». Ж. Горіна подає визначення лінгвокреативності як якісно нового відображення реальної дійсності. На думку дослідниці, «лінгвокреативність, як феномен мовленнєвого спілкування, провокує мовця на відкриття нових смислових зв’язків у відомому, передбачає яскраво виражену мовленнєву активність й ініціативність, здібність до імпровізації» [2, с. 100].

Студіювання фахових джерел, результати анкетування студентів III курсу факультету української філології та соціальних комунікацій Луганського національного університету імені Тараса Шевченка, студентів III курсу Гуманітарного інституту Київського університету імені Бориса Грінченка дають підстави стверджувати, що індикаторами креативності вчителя-словесника є широка ерудиція, здатність до реалізації творчих підходів; швидкість, оригінальність, гнучкість і продуктивність мислення; відкритість, інтерес до нового; ініціативність, творчий досвід; активна професійна позиція, висока самоорганізація професійної діяльності; здатність до генерування ідей, педагогічна імпровізація; нестандартність, пов'язана з пошуками продуктивних технологій навчання і виховання та зорієнтована на передачу учням творчого досвіду.

На основі узагальнення різних підходів до розуміння поняття «креативність» визначено їх взаємодоповнюваність, що дало змогу уточнити визначення: креативність учителя-словесника – це складна інтегрована якість особистості, що з одного боку, зумовлює творчий розвиток учнів, з іншого – саморозвиток креативних здібностей.

Пріоритет у формуванні креативності студентів належить вищим начальним закладам. Навчання у вишах вважається періодом соціалізації людини, формування фахівця в конкретних соціальних умовах. Саме в цей період відбувається активне набуття соціального й мовленнєвого досвіду, що поступово трансформується в особистісні цінності й орієнтації. Алгоритм формування креативності студента має бути закладений у змісті навчальних і робочих програм з усіх дисциплін.

Значний креативний потенціал містить лінгвориторична підготовка студентів, що забезпечує формування сукупності таких умінь: обирати правильні стратегії й тактики, спрямовані на гармонізацію, продуктивність взаємодії суб'єктів навчально-виховного процесу, майстерно використовувати педагогічні жанри, формувати елітарний стиль мовленнєвої поведінки в усіх сферах суспільної діяльності.

Досягнути результативності в процесі опанування комунікативно орієнтованих дисциплін можна, застосовуючи таку модель роботи, що ґрунтується на принципах систематичності й системності, інтегрованості. Вивчення досвіду роботи колег-викладачів, власний багаторічний досвід роботи у виші свідчить про те, що обсяг знань студентів не завжди є системним. На жаль, не всі студенти володіють цілісною системою знань. Т. Симоненко справедливо вважає, що «основний недолік підготовки сучасної молоді полягає в тому, що самі знання, унаслідок того, що подаються досить часто розрізнено, мають фрагментарний, несистемний характер» [7, с. 174].

Урахування внутрішньопредметних, міжпредметних зв'язків у межах вивчення мовних, мовленнєвих фахових дисциплін – це один із реальних шляхів формування креативності майбутніх учителів. Так, уже на першому курсі в процесі засвоєння знань з дисципліни «Практикум української мови» комплексно закладається база культури мовлення особистості, навичок ораторського мистецтва, а також функціонування в мовленні студентства літературної української мови. Курс «Сучасна українська літературна мова» закладає міцне підґрунтя для опанування комунікативно орієнтованих дисциплін. Значний потенціал має соціокультурний компонент курсів, що реалізується через прочитання й осмислення текстового матеріалу.

Мета курсу «Культура мовлення» полягає в ознайомленні студентів з основами культури сучасної української мови та мовлення, формуванні в них комунікативної компетентності; усвідомлення студентами того, що культура мови є конкретно-історичним явищем, яке реалізується в повсякденній мовній практиці кожного фахівця, виявляється в неухильному дотриманні норм літературної мови, умінні висловлюватися правильно й виразно, використовуючи вміло і за призначенням стилістичні засоби мови.

Вивчення культури мовлення як складової циклу філологічних дисциплін має сприяти формуванню усвідомленої позитивної мовленнєвої поведінки, бо мовна освіта, метою якої є формування професійної компетентності індивіда, не обмежується тільки мовним навчанням, вона спрямована на формування

мовленнєвої креативності студентів. Цей курс є підґрунтям для опанування основ комунікативної лінгвістики.

Особливу роль у формуванні креативності майбутніх учителів-словесників відводимо риториці. На думку Л. Синельникової, «риторика – це мистецтво говорити так, щоб за допомогою аргументів, доказів, мовних і немовних засобів, сполучаючи раціональне й емоційне, досягти бажаного результату, змінити стереотипи сприйняття слова, думки та, відповідно, змінити реакцію й поведінку слухачів» [8, с. 17].

Риторика розвиває в людині систему особистісних якостей:

- культуру мислення (самостійність, самокритичність, глибину, гнучкість, оперативність, відкритість мислення, ерудицію);
- культуру мовлення (правильність, виразність, ясність, точність, стислість, доцільність);
- культуру поведінки (ввічливість, тактовність, толерантність, коректність, розкутість);
- культуру спілкування (повага до співрозмовника через вивчення його інтересів, управління поведінкою аудиторії, залучення односторонніх, відповідальність за своє слово);
- культуру виконавської майстерності (виразність та доцільність жестів, міміки, правильність дикції та інтонації) [6, с 3-4].

Цей перелік доцільно доповнити ще однією якістю – креативністю, оскільки «сучасна риторика, керуючись власним досвідом, рекомендаціями психології, соціології, фізіології, іміджології, виробила систему правил, що дають змогу мовцеві освоїти техніку формування престижного, ефективного й ефектного мовленнєвого іміджу, елементами якого є природна поведінка, щире бажання й уміння бути цікавим співрозмовником, розвиток і вияв своїх мовленнєвих можливостей, доброзичливе ставлення до слухачів, упевнена поведінка у процесі спілкування, артистична манера мовленнєвого виконання тощо» [1, с. 142].

Як бачимо, простежується тісний взаємозв'язок у викладанні мовознавчих, мовленнєвознавчих дисциплін. Їх комплексне опанування зумовлює усвідомлення своєрідності української мови, природи сучасних літературних норм, уміння послуговуватися ними й ефективно навчати української мови інших, що є підґрунтям для формування в студентів креативності.

Професійна спрямованість методики навчання української мови сприяє підвищенню рівня зацікавленості студентів, а використання проектних технологій під час опанування цього курсу забезпечує творчий розвиток студентів і стимулює їх до саморозвитку й самореалізації в різних видах діяльності.

Практика засвідчує ефективність проектної діяльності у формуванні креативних здібностей студентів. Цікавими й оригінальними є проекти підручників, посібників, збірників диктантів, переказів, вправ, які готують студенти.

Значний мовленнєво-соціокультурний потенціал мають міжпредметні проекти, що спираються на знання студентів з різних дисциплін, наприклад, «Роль мовної особистості в історії» (риторика, історія), «Мовленнєвий портрет сучасного учня (студента)» (соціолінгвістика, психологія). Проведення конференцій, круглих столів за участю викладачів культури мовлення, гендерної лінгвістики, теорії мовленнєвої комунікації, риторики, соціолінгвістики, психології дають змогу системно вивчити питання гендерного спілкування, міжкультурної комунікації. Інтегративність риторики дає змогу використати когнітивно-комунікативний потенціал різних навчальних дисциплін. Так, філософія дозволяє по-новому розглянути екзистенційні виміри риторики, глибше зрозуміти зв'язок риторики з іншими галузями знань про людину (етикою, естетикою, логікою). Особливий інтерес викликає вивчення філософії кордоцентризму – основи української риторичної традиції, роль Г. Сковороди, Ф. Прокоповича, П. Юркевича.

Отже, реалізація міжпредметних зв'язків є важливим шляхом формування мовної особистості студента-філолога.

Особливо відзначимо проект «Музей одного слова», під час якого студенти, працюючи з різними словниками, з'ясовують лексичне значення слова (наприклад, життя, душа, вода, школа, кохання тощо), його етимологію, добирають спільнокореневі слова, синоніми, антоніми, фразеологізми з цією лексемою. Крім цього, аналізують особливості використання слова в українському фольклорі, в приказках і прислів'ях, у загадках, скоромовках, переказах, легендах, прикметах, звичаях, народних іграх, у народних піснях, народних казках. Розширенню й поглибленню цілісних знань студентів сприяє інформація про використання слова в назвах літературних творів, газет, журналів, картин художніх фільмів, а також у текстах художньої літератури. Особливий інтерес у студентів викликали такі лексеми, як «вода», «душа», «любов», «життя», «щастя», «жінка», «школа», «хліб» та ін. Майбутнім словесникам було запропоновано завдання:

Проаналізуйте лексему за схемою:

1. Слово... та його лексичне значення (робота з тлумачним словником).
2. Історія слова (етимологічна довідка).
3. Слово ... й «слова-родичі» (робота з морфемним словником).
4. Слово та його синоніми.
5. Слово та його антоніми.
6. Слово у фразеологізмах.
7. Слово і слова-рими.
8. Слово в українському фольклорі, у приказках і прислів'ях, загадках, скоромовках, і переказах і легендах, прикметах, звичаях, народних іграх, в народних піснях, народних казках.
9. Відповідність слову в приказках і прислів'ях народів світу.
10. Слово в назвах творів літератури.
11. Слово в текстах художньої літератури.
12. Слово в назвах газет, журналів, рекламі.

13. Слово в назвах картин художників.

14. Слово в назвах художніх фільмів.

15. Слово в ілюстраціях і малюнках (намалюй слово, придумай серію малюнків, які б відображали життя слова, проілюструй малюнком художній текст, пов'язаний з цим словом).

Працюючи над розробленням проекту, студенти не тільки працюють з довідковою літературою, але й намагаються визначити місце отриманої інформації в навчально-виховному процесі. Вони використовують отримані відомості під час підготовки до уроків, позакласних заходів. Таким чином відбувається опанування мовних одиниць як концептів — глибинних значень розгорнутих змістових структур тексту, що є втіленням мотивів та інтенцій автора, задля формування умінь адекватного сприйняття текстової інформації та створення власних (усних і писемних) текстів відповідно до комунікативної мети й наміру, розвитку пізнавальної активності студентів, підвищення їхнього інтересу до вивчення української мови, виховання національної самосвідомості, поваги до мовних традицій українського народу й бажання наслідувати естетичні й етичні норми спілкування.

Ефективним шляхом формування креативності студентів є залучення їх до науково-дослідницької, експериментальної роботи. На думку В. Загв'язинського, «елемент дослідження був, є і, як ми думаємо, ще більшою мірою буде найважливішим елементом практичної діяльності педагога» [3, с. 17]. Це зумовлює активне використання в навчальному процесі завдань, спрямованих на формування креативних здібностей студентів, зокрема вмінь зіставляти наукову інформацію та її проекцію в шкільних підручниках, уміння самостійно здійснювати адаптацію текстів наукового стилю відповідно до вікових особливостей учнів, їхніх когнітивних запитів, уміння не тільки швидко й правильно виконати вправу зі шкільного підручника, а й оцінити її дидактичний, виховний, соціокультурний потенціал, запропонувати власне бачення певної теми в

шкільному курсі української мови (Якби ви були вчителями, які б вправи запропонували своїм учням?).

Комплекс методичної підготовки студентів широкий. Тому розв'язання численних завдань повинно бути сконцентровано навколо основної проблеми, що поглиблено вивчається на основі різноманітних джерел і реалізується під час педпрактики. Проблема обирається студентом самостійно. Наведемо перелік тем, що можуть бути обрані студентами для поглибленого опрацювання:

1. Пізнавальне навантаження уроку мови.
2. Збагачення словникового запасу учнів етикетними формулами.
3. Збагачення словникового запасу учнів власне українською лексикою.
4. Регіональний компонент на уроках української мови.
5. Оволодіння учнями основними мовними засобами виразного мовлення.

Студенти ознайомлюються з відповідною літературою, опрацьовують обрану методичну проблему. Під час практики намагаються реалізувати її практично, увівши до уроків відповідні вправи, завдання, інформаційні відомості. Це привчає майбутніх учителів творчо працювати над плануванням і проведенням уроку, не користуючись готовими конспектами, що пропонуються різноманітними виданнями та інтернет мережею.

Значний потенціал у формуванні креативності майбутніх учителів має розроблення блогів, що є електронними відповідниками портфоліо, які вміщують матеріали, що засвідчують досягнення студентів. Крім того, блог дає змогу студентам розповісти про себе, свої досягнення широкому загалу. Позитивний досвід упровадження блогів накопичено на кафедрі української мови Київського університету імені Бориса Грінченка.

Робота над курсовими роботами, участь у студентських олімпіадах, конкурсах, конференціях, підготовка конкурсних наукових робіт, статей, співпраця з викладачами сприяють формуванню креативності майбутнього вчителя-філолога, розвитку вмінь бачити, розробляти та розв'язувати проблемні завдання.

Висловлені в статті міркування репрезентують роздуми авторів щодо шляхів розв'язання важливої педагогічної проблеми. Окреслені орієнтири потребують обговорення й уточнення. Перспективними в межах обраної проблеми є визначення й обґрунтовано принципів формування креативності студентів, розроблення критеріїв і показників креативності студентів-філологів.

Література

1. **Голуб Н.Б.** Теоретико-методичні засади навчання риторики у вищих педагогічних навчальних закладах: дис. ... доктора пед. наук: 13.00.02 / Ніна Борисівна Голуб. – К., 2009. – 505 с.
2. **Горіна Ж.Д.** Лінгвокреативність у мовленнєвій репрезентації елітарної мовної особистості / Ж.Д.Горіна // Вісник Луганського національного педагогічного університету імені Тараса Шевченка (Педагогічні науки). – 2011. - № 15 (226). – С.94-102.
3. **Загвязинский В. И.** Учитель как исследователь / В. И. Загвязинский. – М.:Просвещение, 1980. – 239 с.
4. **Коджаспирова Г. М.** Педагогический словарь // Г. М.Коджаспирова, Коджаспиров А. Ю. – М.: Издательский центр «Академия», 2000. – 176 с.
5. **Психологічний** тлумачний словник найсучасніших термінів // Шапар В. Б., Олефир В. О., Куфлієвський А. С. – Х.: Прапор, 2009, - 672 с.
6. **Риторична** культура вчителя в умовах профілізації / Горошкіна О.М., Нікітіна А.В., Попова Л.О., Рудіна О.М., Порохня Л.В. - Луганськ: СПД Рєзніков В.С., 2007. – 56с.
7. **Симоненко Т.** Реалізація системного підходу до навчання студентів-філологів у ВНЗ /Т.Симоненко // Вісник Луганського національного педагогічного університету імені Тараса Шевченка (Педагогічні науки). – 2003. - № 12 (68). – С.172 – 178.
8. **Синельникова Л. Н.** Риторика как научная и учебная дисциплина : пособие для учителей, студентов, учащихся шк. и гимназий /

Л. Н. Синельникова, А. Г. Лапотько. – Луганск : Ред.-издат. отдел
облуправления по печати, 1996. – 89 с.